

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Цётка. Выбраныя творы / Цётка; Уклад., прадм. В. Коўтун; Камент. С. Александровіча і В. Коўтун. – Мн. : “Беларускі кнігазбор”, 2001. – 336 с.
- 2 Ляшчынская, В. А. Негукавыя асацыяцыі гучання слова ў паэзіі // Бел. мова. – 1987. – Вып. 15. – С. 100–108.
- 3 Голуб, И. Б. Стилистика русского языка. / И. Б. Голуб – М. : Рольф; Айрис-пресс, 1997. – 448 с.
- 4 Тынянов, Ю. Н. Проблемы стихотворного языка / Статьи / Ю. Н. Тынянов – М. : Сов. пис., 1965. – 304 с.
- 5 Сто песень беларускіх кампазітараў / Уклад. А. М. Чыркун. – Мн. : Беларусь, 2002. – 204 с.

УДК 811.161.3'42:821.161.3-3

У. А. БОБРЫК

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухого”)

А. М. ЧАРНЫШОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

МОЎНАЯ РЭАЛІЗАЦЫЯ ЖЭСТАЎ-СІМВАЛАЎ У МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

У артыкуле разглядаюцца вербалізаваныя ў творах беларускіх пісьменнікаў жэсты-сімвалы, своеасаблівыя замяшчальнікі слоў і паняццяў у працэсе зносін, якія ў вялікай ступені абмежаваныя рамкамі той ці іншай культуры ці мясцовасці. Вызначаецца, што дадзеныя жэсты па сваёй прыродзе дыялагічныя, з’яўляюцца неад’емнымі кампанентамі камунікацыі і часта адлюстроўваюць настрой, эмоцыі і адносіны гаворачага да прадмета размовы ці суб’яднага, а таксама могуць прадстаўляцца як складнік этыкетных паводзін. Адзначаецца, што большасць жэстаў-сімвалаў, прааналізаваных у артыкуле, з’яўляюцца грубымі, крыўднымі і непрыстойнымі ці выражаюць негатыўныя эмоцыі.

Сучаснае мовазнаўства актыўна даследуе не толькі моўныя сродкі камунікацыі, але і яе невербальныя кампаненты, такія як жэсты, міміка, разнастайныя рухі цела, якія выступаюць важнымі элементамі камунікатыўнай сферы.

Лінгвісты імкнуцца забяспечыць семіятычную паўнату апісання канкрэтных моў, для чаго трэба разумець прычыны размеркавання камунікатыўных функцый паміж вербальнымі і невербальнымі сродкамі. [1, с. 120]. Як слушна заўважае В. В. Мудрая, «мова з’яўляецца сістэмай імёнаў, якія кадыфікуюць усе з’явы свету, вядомыя чалавеку, і дзякуючы гэтаму, усе невербальныя паводзіны могуць быць апісаныя словам» [2, с. 3].

У артыкуле пад тэрмінам *жэст* мы разумеем сістэматызаваныя рухі цела, перш за ўсё рук, галовы і асобы, якія служаць для перадачы інфармацыі без слоў. Іх аналіз з’яўляецца важнай вобласцю ў невербальнай камунікацыі і ляжыць у аснове сацыялогіі, этналінгвістыкі і лінгвістыкі. Сімвалы – гэта знакі, якія маюць умоўную сувязь са значэннем. У лінгвістыцы сімвалы разглядаюцца як знакі, што ўзніклі ў культуры і мове, якія перадаюць сэнсавыя паняцці на ўзроўні архетыпаў.

Паміж жэстамі і знакамі існуе цесная сувязь: жэсты могуць выступаць не толькі як невербальныя сродкі, але і як сімвалічныя знакі, якія нясуць адмысловы сэнс і здольныя перадаваць культурныя коды.

Невербальныя сродкі зносін у мастацкім тэксце ўяўляюць сабой не перыферычны, а сістэмаўтваральны элемент, які даследуецца на стыку лінгвістыкі і семіётыкі. Іх рэпрэзентацыя падпарадкоўваецца законам мастацкага тэксту як асаблівай знакавай сістэмы, дзе адбываецца інтэрсеміятычны перавод невербальных кодаў у вербальныя. Праз прызму жэсту, позірку і паставы чытач атрымлівае доступ да ўнутранага свету персанажа глыбей і дакладней, чым праз яго маналогі ці аўтарскія характарыстыкі. Уменне “чытаць” і інтэрпрэтаваць невербальныя сігналы ў літаратуры – ключавы навык для поўнага разумення тэксту. Для пісьменніка ж майстэрскае валоданне гэтым інструментам – прыкмета прафесіяналізму і псіхалагічнай глыбіні, якая дазваляе ажывіць герояў, прымусіць іх дыхаць, адчуваць і моўчкі гаварыць з чытачом на ўніверсальнай мове. Невербаліка ў мастацкім тэксце выконвае ролю ўніверсальнага кода, расшыфроўка якога ператварае чытанне з пасіўнага ўспрымання слоў у актыўнае са-тварэнне і пражыванне мастацкай рэальнасці.

У мастацкіх тэкстах жэсты набываюць своеасаблівае значэнне як сродкі выразнасці, якія дазваляюць перадаць унутраны свет персанажаў, стварыць эмацыянальны настрой і ўзмацніць стылістычную афарбоўку твора. У дадзеным артыкуле разглядаецца моўная рэалізацыя жэстаў-сімвалаў у мастацкіх тэкстах, з акцэнтам на іх семантыку, ролю і спецыфіку адлюстравання ў літаратурным дыскурсе.

Асаблівасцямі ўжывання жэстаў-сімвалаў у мастацкіх творах з’яўляецца: **метафарызацыя і сімвалізацыя жэстаў** (аўтары выкарыстоўваюць жэсты як метафары і сімвалы, надаючы ім дадатковыя пласты значэння); **культурны кантэкст** (сэнс жэстаў залежыць ад культурнага фону, што важна ўлічваць пры інтэрпрэтацыі); **дынаміка тэксту** (жэсты апісваюцца ў руху, што стварае адчуванне жвавасці, рэалістычнасці і эмацыянальнай насычанасці).

Прадметам даследавання сталі праязныя творы беларускіх пісьменнікаў І. Мележа, У. Караткевіча, В. Быкава. У прааналізаваных тэкстах намі выяўлена нешматлікая група вербалізаваных жэстаў-сімвалаў, своеасаблівых замяшчальнікаў слоў і паняццяў у працэсе зносін. Жэсты-сімвалы ў вялікай ступені абмежаваныя рамкамі той ці іншай культуры ці мясцовасці, прычым гэтая спецыфічнасць можа выяўляцца дваяка. Напрыклад, для абазначэння якога-небудзь паняцця ў адной культуры выкарыстоўваецца пэўны сімвал, у другой жа культуры падобны сімвал можа прадстаўляць іншае паняцце ці адсутнічаць зусім.

І. Мележ вербалізуе ў сваіх творах такі жэст, як **скласці фігу (дулю)**. Даны невербальны рух з’яўляецца грубым і непрыстойным. “Звычайна ён ужываецца дзецьмі або камунікантамі з нізкім культурным узроўнем. У норме жэст звычайна вызначае роўнасць статусаў асобы, якая жэстыкулюе, і адрасата або нізкі статус адрасата. У апошнім выпадку жэст з’яўляецца асабліва грубым і крыўдным і асуджаецца не столькі этыкетнай, колькі этычнай нормай” [3, с. 102]. Прыкладзём прыклады апісання гэтага жэста ў мастацкім тэксце, дзе пісьменнік для яго вербалізацыі выкарыстоўвае дзеяслоўныя словазлучэнні **скласці фігу** і **скруціць дулю**: *Мачыха, яшчэ распаленая няўвагай чалавека, яго недавер’ем, не ведаючы, што сказаць варты таго гневу, які гарыць у ёй, склала раптам фігу, ашалела тыцнула кудысьці ў сяло: – От ім! [4, с. 131]; – Мне – Хадоську аддайце! – Дулю! От! – Нібыта-Ігнат вузлаватымі пальцамі зларадна скруціў дулю, тыцнуў Хоню [4, с. 438].*

Яшчэ адным грубым жэстам-сімвалам, які сустракаецца ў творах В. Быкава і У. Караткевіча, з’яўляецца невербальнае дзеянне **накруціць пальцам ля скроні**, якое выступае са значэннем “неразумны, ненармальны чалавек” [5, с. 59]. “Часта выканаўца жэста яхіднічае або выказвае недаўменне з паводзін камуніканта. Жэст магчымы толькі ў нефармальнай абстаноўцы, пры гэтым звычайна той, хто жэстыкулюе, і адрасат маюць роўныя статусы” [3, с. 107]. Праілюструем гэта на прыкладах з мастацкіх тэкстаў: – *А хто гэта бег за табой?.. Што, знаёмы? Таварыш? – Нон таварыш. Кранк гефтлінг. Болной. – Тоненькім пальчыкам яна дакранулася да свайой скроні. – Дурны? [6, с. 314]; *Аднойчы мой сябар Алесь Гудас у нядзелю сядзеў за пісьмовым сталом, а проста пад акном яго кабінета спыніўся воз. Дзядзькі нешта прадалі і вырашылі замачыць куплю-продаж. Убачылі яго і пачалі круціць пальцамі каля лоба. І сапраўды, дурань нямочаны: людзі весяліцца збіраюцца, нядзеля, а ён працуе [7, с. 217].**

Так званым дзіцячым жэстам з'яўляецца кінема **паказаць язык**. Гэты жэст абазначае “неадабрэнне або незадаволенасць у адносінах да каго-небудзь; адмова ад чаго-небудзь; жаданне пакрыўдзіць, падражніць” [5, с. 113]. Гэта кінема вербалізуецца ў творы У. Караткевіча: *Трамвай яшчэ ляцеў ваўсю, але яна, відаць, заўважыла наш дэмарш, спакойна адсунула дзверы, узялася за парэнчу і, спінаю назад, як хлопец, як сапраўдны ас гэтай справы, скочыла на брук. Прабегла метраў дзесяць і, на крывой, выскачыла на тратуар, адкуль і паказала нам ружовы, доўгі, вельмі ж агідны язык [8, с. 182–183].*

Жэстам-сімвалам з'яўляецца і невербальнае дзеянне **правесці рукой па шыі ці адмерыць даланей да шыі**. Гэты фамільярны жэст рэалізуецца ў тэкстах І. Мележа і В. Быкава: – *Вася, мне тое багацце... во! – Ганна парывіста правяла рукою па шыі. – Хай яно – агнём!* [4, с. 235]; – *Во ты і падказаў бы, – не стрывала Зоська. – Ты ж стары партызан, з самай вясны ў атрадзе. – З вясны, ага. Наваяваўся ўжо, во! – адмерыў ён сабе даланей да шыі* [9, с. 143].

Жэст гэты, як адзначана ў слоўніку “Жэсты і міміка ў рускім маўленні”, мнагазначны, але, як бачна з прыведзеных намі прыкладаў, ён мае значэнні “па горла” і “звыш меры (спраў, непрыемнасцей; наеўся, забяспечаны)” [5, с. 96].

У мастацкіх тэкстах часта выкарыстоўваецца такі сімвалічны акт, як **плявок**. Ён, як і іншыя жэсты, можа быць розным, але, як сцвярджаюць даследчыкі, гэта ўніверсальны знак выражэння пагарды і агіды.

Т. В. Бульгіна і А. Д. Шмялёў адрозніваюць розныя віды пляўкоў: “нязначныя пляўкі (асабіста пляўкі), значныя пляўкі (калі, напрыклад, хтосьці плюне з прыкрасці), сімвалічныя пляўкі (вымаўленне выклічніка *цьфу*), квазіперфарматыўныя пляўкі (выкарыстанне выразу тыпу *(на)пляваць...!*) і метафарычныя пляўкі (дзеянне, якое ўспрымаецца як выражэнне абразы і ў думках суадноснае з пляўком)” [10, с. 516].

Фактычны матэрыял прадстаўлены намі толькі адной групай такіх жэстаў (“значныя пляўкі”). Даны невербальны акт згадваецца ў творах усіх аўтараў.

Гэты вербалізаваны жэст часцей прадстаўлены дзеяслоўным найменнем **плюнуць** і сам па сабе дастаткова інфарматыўны. Адзначанае невербальнае дзеянне часцей за ўсё нясе ў сабе негатыўныя эмоцыі, але нярэдка пісьменнікі выкарыстоўваюць канкрэтызатары дзеяння, якія перадаюць адносіны да суб'екта падчас зносін (*плюнуць са злосцю, плюнуць з абурэннем* і г. д.). Даная дзеяслоўная лексема можа выражаць у тэксце наступныя значэнні: **злосць**: *Папоў, расшырыўшы свае вузкія, з прыпухлымі павекамі вочы, нейкі час няўцямна пазірае на Люсю, а затым злосна плюе ў пясок. – Позна! На што бегла?* [6, с. 194]; **пагарду**: – *Расчараваны я ў табе, – пагардліва плюнуў Высоцкі і сказаў нахабна: – Ну вось, цяпер на пэўны час будзем гасцямі міністра ўнутраных спраў* [7, с. 518]; **нянавісць**: *Бачачы, што ён, як і раней, не паслабляе рук, поўная крыўды, злосці на сваю бездапаможнасць, на яго перавагу, Ганна з распаччу і нянавісцю плюнула яму ў твар, проста ў тхарыныя вочы!* [11, с. 289]; **агіду**: – *Ето чуў я ў салдатах, – грэбліва прамовіў Чарнушка. Ён плюнуў з агідай: – Распуста!..* [11, с. 366]; **абурэнне**: – *Гаспадарка там у катораго! – плюнуў з абурэннем Міканор, ледзь апаў гоман. – Палоска – як лапцем стаць! Конь – здыхляціна!* [4, с. 75]; **гідоту**: *Свіст яшчэ пакапаўся нешта і саскочыў з бярэмакам набітых патронамі стужак. Іх ён таксама аддаў хлопцу, а сам падхапіў на дарозе пакінуты аўтамат, нагой перавярнуў на спіну яго забітага гаспадара і гідліва плюнуў* [6, с. 89].

В. Быкаў выкарыстоўвае гэты жэст некалькі ў іншым значэнні. У яго творах ужываецца лексічнае найменне **плюнуць на(у) далоні**, якое семантычна выражае “гатоўнасць прыступіць да справы” [9, с. 90]. Аўтар выкарыстоўвае гэту кінему, каб паказаць, што героі пачынаюць нейкую фізічную справу: *Жаўтых плюе ў далоні і зноў дыхавічна бярэцца за працу. Побач з ім капае Лук'янаў* [6, с. 142]; *Віцька Свіст мудрагеліста вылаяўся, настаяў, аддыхаўся і, заўзята папляваўшы на далоні, зноў пачаў працу* [6, с. 41].

Як бачна з прыкладаў, усе прааналізаваныя жэсты-сімвалы ў большасці сваёй дыялагічныя і таму выкарыстоўваюцца часцей у працэсе зносін для перадачы пэўнай інфармацыі суб'ектамі.

Такім чынам, разгледжаныя намі жэсты з'яўляюцца неад'емнымі кампанентамі камунікацыі і часта адлюстроўваюць настрой, эмоцыі і адносіны гаворачага да прадмета размовы ці суб'ядніка, а таксама могуць прадстаўляцца як складнік этыкетных паводзін.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Липатова, Т. В. Вербальные и невербальные средства коммуникации и их место в системе языка / Т. В. Липатова. – М. : Вестник РУДН, серия Философия № 4, 2015. – С. 115–122.
- 2 Мудрая, О. В. Функции невербальных компонентов в системе языка : на материале сравнения рус. яз. с англ. : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / О. В. Мудрая. – М. : Российский ун-т дружбы народов, 1994. – 16 с.
- 3 Григорьева, С. А. Словарь языка русских жестов / С. А. Григорьева, Н. В. Григорьев, Г. Е. Крейдлин. – Москва-Вена : Языки русской культуры ; Венский славистический альманах, 2001. – 256 с.
- 4 Мележ, І. Подых навалніцы / І. Мележ. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1973. – 512 с.
- 5 Акишина, А. А. Жесты и мимика в русской речи : лингвостановедческий словарь / А. А. Акишина, Х. Кано, Т. А. Акишина. – М. : Русский язык, 1991. – 144 с.
- 6 Быкаў, В. Збор твораў. У 4-х т. Т. І. Аповесці / [Аўт. прадм. Д. Бугаёў]. // В. Быкаў – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – 432 с.
- 7 Караткевіч, У. Дзікае паляванне караля Стаха : Аповесць ; Чорны замак Альшанскі : Раман. – Для ст. шк. узросту / Прадм. А. Л. Вераб'я // У. Караткевіч – Мінск : Мастацкая літаратура, 2000. – 574 с.
- 8 Караткевіч, Ул. Выбраныя творы. У 2-х т. Т. 1. Аповяданні, аповесці. / [Аўт. прадм. В. Быкаў] // Ул. Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – 336 с.
- 9 Быкаў, В. Збор твораў у 4 тамах. – Т. 3 / В. Быкаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1982. – 356 с.
- 10 Булыгина, Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) : / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 1997. – 577 с.
- 11 Мележ, І. Людзі на балоце / І. Мележ. – Мінск : Мастацкая літаратура 1991. – 402 с.

This article examines verbalized symbolic gestures in the works of Belarusian writers. These gestures serve as literal substitutes for words and concepts in communication, largely limited to a specific culture or locale. It is established that these gestures are dialogic in nature, are integral components of communication, and often reflect the speaker's mood, emotions, and attitude toward the subject or interlocutor. They can also be presented as an element of etiquette. It is noted that most of the symbolic gestures analyzed in the article are rude, offensive, obscene, or express negative emotions.

УДК 811.161.3'373.232(476.2-37Добруш)

У. А. БОБРЫК

(г. Гомель, УА "Гомельскі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухого")

А. М. ЧАРНЫШОВА

(г. Гомель, УА "Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны")

ПРОЗВІШЧЫ ДОБРУШСКАГА РАЁНА АДНАМАСТЫЧНАГА ПАХОДЖАННЯ

У артыкуле аналізуюцца найбольш ужывальныя прозвішчы Добрушкага раёна аданамастычнага паходжання. Самай прадуктыўнай матывацыйнай базай для ўтварэння